

3. Rius Zh. *Progress of modern ideas. A panorama of modern science.* [Postup suchasnykh idei. Panorama novitnoi nauky]. Z frants. prekl. Viktor Shovkun: Kyiv : Osnovy, 1998. 669 s.

4. *International Committee of Slavists. Union of Slavic Societies of Serbia. Theses and summaries. In two volumes.* [Mezhnarodny` komu'tet slavy`sta. Savez slavy`sty`chky`x drushtava Srby`je. Teze y` rezy'mey`. U dva tome]. *Volume 1. Language. XVI International Congress of Slavists.* [Jezy`k. XVI Mezhnarodny` kongres slavy`sta]. Beograd, 20–27. VIII. 2018. 376 s.

5. Tošović B. *Generative linguistics* [Generativska lingvistika]. Beograd: Svet knjige, 2018. 190 s.

Дата надходження до редакції – 17.09.2018 р.

Дата затвердження редакцією – 26.10.2018 р.

УДК 811.161.2-26:801.66]:821.161.2 Сковорода Г.

DOI: <https://doi.org/10.17721/APULTR.2018.37.19-39>

Дядищева-Росовецька Ю. Б.

РИМА ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ

Анотація. У статті представлено аналіз специфічної мови творів Григорія Сковороди, яка досі привертає увагу вчених, навколо якої точаться дискусії, зокрема про поєднання в ній елементів різного походження. Констатовано, що у працях багатьох попередників існує помилковий позаісторичний підхід до проблеми мови Г. Сковороди з позицій сучасного стану розвитку української мови та тих процесів, які в ній відбуваються на початку ХХІ ст. Автором дослідження запропоновано діахронічний підхід до питання, який дозволяє реконструювати мову Г. Сковороди в контексті мовного середовища його часу, використовуючи при цьому зіставний метод для виявлення оригінальної сквородинської вимови та співвіднести її з правописом у його поетичних текстах. Завдяки такому вибору інструментарію виявлено доступний для вивчення ряд сквородинських рим. Зокрема апробацію методу проведено на матеріалі тексту Пьсні 10-ої з циклу "Сад божественных пьсней", її авторському варіанті, за автографом

чернетки, адже версії з опублікованих академічних збірників 1973 р. і 2011 р. мають сліди адаптації відповідно до норм сучасного правопису. Виходячи зі спостережень над текстом зазначеного автографа "Всякому городу нравъ і права", запропоновано висновок, що при прочитанні поезії саме з українськими фонетичними ознаками рима стає точною, тоді як за умови "російського" прочитання – виглядає як неточна, приблизна. Наголошено на важливості запропонованих свідчень при з'ясуванні ролі українського компонента в мові поета-філософа. Визнано продуктивним застосований підхід для поширення на аналіз мови інших поетичних творів Г. Сковороди.

Ключові слова: мова Г. Сковороди, рима, історична лінгвостилістика, історична фонетика, українська мова, церковнослов'янська мова.

Інформація про автора: Дядищева-Росовецька Юлія Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри стилістики та мовної комунікації; Інститут філології; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Електронна адреса: dyadros@gmail.com.

Yuliya B. Dyadysheva-Rosovetska

THE RHYME OF GRYGORIY SKOVORODA AS A LINGUISTIC PHENOMENON

Abstract. *Specific language of the Gregory Skovoroda still attract the attention of scientists, especially common are discussions on combination of elements of the different origin in his poetics. The emphasis is on the method of reconstruction of features of the language of ancient texts, which is a complex set of procedures. The various approaches of scientists to the linguistic interpretation of Skovoroda's texts are analyzed: certain heterogeneity taking into account stylistic differentiation, approaching to Russian, a mixture of Church Slavisms, Ukrainianisms, Russisms, pseudo-Ukrainianisms and pseudorussisms, a combination of the traditional Old Slavonic element with the linguistic folk, the Slavic Ukrainian book 2 half of the XVIII century Etc., a qualitatively new phenomenon, representing the only Eastern Slavic literary language. Unfortunately, the problem of language of the Gregory Skovoroda is usually observed only from the point of view of the current state of development of the Ukrainian language and the processes that occur in it at the beginning of the XXI century. This study's autor approaches this issue*

.....

from diachronic point of view, reconstructing G. Skovoroda's speech issues in the context of the language environment of his time and using a comparative method to identify the original pronunciation of the G. Skovoroda's the poetry in relation to the spelling of his poetic texts. With this instrumentary, rhyme in a number of poems becomes available to study. In particular, proposed method is used upon a "Tenth song" from the series "Garden of Divine Songs", only its author's version on autograph rough copy because versions published in academic collections in 1973 and 2011 hold traces of adaptation to the norms of modern spelling. Based on our observations on the draft of the autograph's Song "To Every City Its Customs and Laws" by G. Skovoroda, we can conclude that when reading the poetry of the G. Skovoroda using Ukrainian language phonetic signs, rhyme is accurate, whereas in rules of "Russian" reading - is inaccurate. This is the evidence for the important role of the Ukrainian component in the language of the poet-philosopher and that his poems are ment to be read using ukrainian rules. In the perspective, proposed approach can be applied to analyze the language of other poetic works by Gregory Skovoroda.

Key words: *language of G. Skovoroda, rhyme, historical linguistic stylistics, linguistic phonetics, Ukrainian language, Old Chirche Slavonic language.*

Information about author: *Dyadyshcheva-Rosovetska Juliya Borysivna – PhD, associate professor; associate professor of the department of stylistics and language communication; Institute of philology; Kyiv national Taras Shevchenko university.*

E-mail: *dyadros@gmail.com.*

Дядищева-Росовецкая Ю.Б.

РИФМА ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ КАК ЯЗЫКОВОЕ ЯВЛЕНИЕ

Аннотация. *В статье представлен анализ специфического языка произведений Григория Сковороды, вокруг которых и в наше время не прекращаются дискуссии, в частности о соединении в них элементов разного происхождения. В трудах многочисленных исследователей представлен ошибочный внеисторический подход к проблеме языка Г. Сковороды, рассматриваемый с позиций современного состояния развития украинского языка, тех процессов,*

которые в нем происходят в начале XXI в. Автором исследования предложен диахронический подход к этому вопросу, который позволяет реконструировать язык Г. Сковороды в контексте языковой среды его времени, используя при этом сопоставительный метод для выявления оригинального сквородинского произношения в соотношении с орфографией его поэтических текстов. Благодаря такому выбору инструментария выявлен доступный для изучения ряд сквородинских рифм. В частности, апробация метода проведена на материале текста Пѣсни 10-ой из цикла "Сад божественных пѣсней", её авторском варианте по автографу черновика. Проблематичным оказалось использовать версии из опубликованных академических сборников 1973 и 2011 гг., которые имеют следы адаптации в соответствии с нормами современного правописания. Исходя из наблюдений автора над текстом автографа черновика Пѣсни "Всякому городу нравъ и права" Г. Сковороды, предложен вывод, что при прочтении поэзии именно с украинскими фонетическими приметами рифма становится точной, тогда как при "русском" прочтении – выглядит как неточная, приблизительная. Акцентируется внимание на важности предложенных свидетельств при выяснении роли украинского компонента в языке поэта-философа. Применённый подход является продуктивным для распространения на анализ языка других поэтических произведений Г. Сковороды.

Ключевые слова: язык Г. Сковороды, рифма, историческая лингвостилистика, историческая фонетика, украинский язык, церковнославянский язык.

Информация об авторе: Дядищева-Росовецкая Юлия Борисовна – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры стилистики и языковой коммуникации; Институт филологии; Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.

Электронный адрес: dyadros@gmail.com.

Специфічна мова творів Григорія Сковорода досі привертає увагу вчених, навколо неї точаться дискусії, зокрема про поєднання в ній елементів різного походження. Метод реконструкції особливостей мови давніх текстів є складним комплексом процедур [див., наприклад, методологію у найновішій праці: 17]. Як застерігав свого часу М. Мур'янов, основні труднощі тут герменевтичні: реалії мови, які

сучасникам здавалися само собою зрозумілими, зараз ставлять у глухий кут навіть фахівців [16, с. 12].

До складного комплексу питань про специфіку мови Г. Сковороди зверталися М. Сумцов, І. Срезневський, О. Хиждеу, М. Возняк, Д. Багалій, П. Житецький, О. Синявський, І. Білодід, Л. Махновець, Ф. Медведєв, М. Жовтобрюх, П. Плющ, В. Передрієнко, Ю. Шевельов, Л. Гнатюк та ін.

На жаль, до проблеми мови Г. Сковороди часто підходять позаісторично, з погляду сучасного стану розвитку української мови, тих процесів, що в ній відбуваються на початку ХХІ ст. Недаремно сучасна дослідниця Л. Гнатюк слушно наголошує на необхідності "оцінювати мову мислителя з урахуванням специфіки тогочасної староукраїнської літературної мови" [4, с. 64; див. також: 5]. І тут передусім "необхідно з'ясувати особливості прихованої за традиційною орфографією вимови" [4, с. 65; див. також: 6].

Г. Півторак пояснює: "філософська концепція й моральні цінності Г. Сковороди, у своїй основі глибоко гуманістичні, були близькими й зрозумілими для всіх наступних поколінь аж до нашого часу" [21, с. 78]. І далі він продовжує, що саме тому більшість науковців "стали сприймати ніби як свого сучасника й самого Г. Сковороду, через що застосовували до нього, і насамперед до його мови, сучасні їм критерії й оцінки" [21, с. 78].

Не можна не погодитися з твердженням Л. Гнатюк про те, що дослідники специфіки мови Г. Сковороди "сходилися на тому, що у творах мислителя є різні за складом і походженням елементи" [4, с. 55]. І далі вона продовжує: "Щодо основи мови його творів думки вчених різнилися: одні вважали, що це – книжна українська мова ХVІІІ століття, інші – слов'яноруська (слов'яноукраїнська), треті розглядали її як російську літературну того часу, ще інші вважали її досить своєрідною структурою, де зіткнулися українська й російська стихії" [4, с. 55].

Свого часу П. Плющ відзначав певну неоднорідність мови творів Г. Сковороди з урахуванням стильової диференціації. А загалом підкреслював, що у нього "мова художніх творів

("Басни харьковские", "Сад Божественных песней"), становить або наближається до чистої тогочасної російської літературної мови, або являє собою примхливу суміш церковнослов'янізмів, українізмів, русизмів, а також псевдоукраїнізмів і псевдорусизмів" [22, с. 237].

М. Жовтобрюх же у свою чергу слушно підкреслював "поєднання традиційної старослов'янської стихії з живомовною народною" у творах Г. Сковороди, писаних староукраїнською літературною мовою [8, с. 62]. Подібних висновків дотримувався В. Передрієнко, наголошуючи на тому, що це – "доволі типова слов'яноукраїнська літературно-писемна мова другої половини XVIII ст." [18, с. 94; див. також: 19].

Своєрідний підхід до трактування цього питання запропонував В. Русанівський, заперечуючи висновки своїх попередників про "пряме продовження староукраїнської літературної мови" [24, с. 129] у творчості Г. Сковороди. Натомість він стверджував, що це – "якісно нове явище, покликане репрезентувати собою єдину східнослов'янську літературну мову" [24, с. 131].

Л. Шевченко наполягає на культурно-мовній диглосії філософа, а також наголошує на необхідності диференціювати за стилем його поетичні твори і байки; мовна система перших наближається до слов'яноруської традиції, тоді як других – до російської мови, проте і там, і там відчувається потужний вплив староукраїнської літературної мови [34, с. 36].

Л. Гнатюк здійснює спробу реконструювати мовну свідомість письменника, проаналізувавши її в широкому контексті староукраїнської літературно-писемної традиції його доби. Зокрема, вона приділяє увагу його правопису та вимові як важливим маркерам [4, с. 183–203]. Насправді враховувати треба багато чинників, як на цьому справедливо наголошує дослідниця: "Мова творів Г. Сковороди відбиває всі специфічні риси фонологічної системи української національної мови, що формувалася на основі південно-східного діалектного масиву, хоча деякі явища цим пояснити не можна, оскільки окремі слова і навіть фрагменти репрезентують російську вимову. Деякі

написання є даниною церковно-слов'янській традиції" [3, с. 16]. Для нас важливим є такий висновок дослідниці: "Автографи засвідчують часом протилежні орієнтації автора на те чи те написання, зумовлені "відчуттям" і "баченням" слова в конкретний момент, різним уявленням про мовну норму в певні проміжки часу" [3, с. 16].

Якою ж насправді була мова Г. Сковороди, цієї складної постаті? Якою мовою він говорив? Якою писав поезії? Якою – байки? Якою – філософські трактати? Відповідь на ці питання може дати звернення до його автографів, чернеток. В. Перетц свого часу в запропонованому ним комплексному "філологічному методі" радив приділяти увагу також помилкам, опискам як цінному джерелу відомостей про давню добу, він стверджував, що їх аналіз може відкрити багато важливих нюансів [20].

М. Лесів справедливо наголошував: "...мова його (Г. Сковороди – *Ю. Д.-Р.*) писань не змінюється; змінюються лише способи бачення цих творів та їх мовного складу" [15, с. 188]. І далі він продовжує, що "всі старослов'янізми та староруські елементи, які увійшли до нової російської літературної мови, а той процес почався саме у XVIII ст., для XVIII ст. були також притаманні староукраїнській книжній мові" [15, с. 188; див. також: 24, с. 128–129]. Науковець покликається на висновки О. Синявського, який наполягав, що "твори Сковороди треба читати з українськими звуковими прикметами" [15, с. 188], при тому, що "не можна також заперечувати російського мовного елементу у творах Сковороди, він, звичайно, є але в якій кількості у відношенні до старорусько-церковнослов'янської складової частини та українсько-народної?" [15, с. 188].

Як же саме можна реконструювати важливі деталі мови письменника XVIII ст.? Принципову підказку, на наш погляд, можна знайти в текстах самого автора, зокрема, цікавий матеріал може дати аналіз сквородинської рими в поетичних творах. Далі ми розглянемо в цьому аспекті рими в десятому опусі із циклу "Сад божественных пѣсней" – "Всякому городу

нравь і права", одному з найпопулярніших творів філософа, за слушним спостереженням Л. Ушкалова, варіацією "на стару християнську тему "мистецтво добре помирати"" [25, с. 95].

Як відомо, автограф цієї поезії не зберігся. Проте, як зазначає І. Іваньо, "до нас дійшли чотири списки "Сада божественных пѣсней". Найповніший із них міститься у другому томі рукописного зібрання Ковалинського і зараз зберігається у відділі рукописів ІЛ (*Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України – зараз у Відділі рукописних фондів НАН України – Ю. Д.-Р.*) (ф. 86, № 7). Цей список "Сада божественных пѣсней" міститься в одному зошиті з автографами Сковороди, на аркушах 1/73 — 36/108 (нумерація аркушів внутрішня і загальна)" [12, с. 466]. Дослідник уточнює, що він відноситься до кінця XVIII ст. і "є найповнішим і найбільш авторитетним із списків, що дійшли до нас" [12, с. 466].

Л. Ушкаловим – редактором, упорядником, автором Переднього слова та приміток "Повної академічної збірки творів" філософа 2011 року – текст "Саду..." було подано за тим же списком [25, с. 85] (текст "Всякому городу нравь і права" розташовано там на арк. 11/83₁). Також збереглася Пѣснь 10-я у чернетці-автографі з четвертого тому зібрання М. І. Ковалинського (ф. 86, № 24, арк. 80₂), яку Л. Ушкалов надрукував у примітках [25, с. 95]. Вони містять певні різночитання, на яких зупинявся І. Іваньо в академічному двотомному виданні 1973 року [12, с. 470–471].

На жаль, у виданні 1973 р., як і в наступному 2011 р., "орфографія та пунктуація творів зазнали певних змін відповідно до існуючого українського правопису. <...>... Знято твердий знак (ъ) в кінці слів" [11, с. 7]. Це втручання пояснюється укладачами таким чином: "Як встановлено, з середини 80-х років Сковорода змінив правопис своїх творів. В автографах, датованих після 1785 р., він не вживає ъ в кінці слів, а замість ъ для позначення пом'якшення приголосних вживає знак ' (над буквою)" [11, с. 7]. Тобто, текст Пѣсні 10-ої подано у

виданні 1973 р. "за правописом, яким Сковорода користувався після 1785 р." [12, с. 466].

Л. Ушкалов у Передньому слові видання 2011 р. у свою чергу пояснює, що "граматика й правопис Сковороди неабияк варіативні (скажімо, найбільш радикальна зміна правопису сталася в середині 1770-х років, коли філософ відмовився вживати літери "єр" та "єрь", заступивши їх відповідними діакритичними знаками)" [33, с. 7]. Тож, він зазначає: видається виправданим, що у виданні 2011 р., "згідно з волею самого автора, ми не подаємо прикінцевих "єрів"" [33, с. 7]. З прикрістю відзначимо, що знято прикінцеві "єри" не тільки в основному тексті [25, с. 60], але й у чернетці автографа [25, с. 95], а це позбавляє нас можливості дослідження деяких важливих деталей, зокрема при вивченні рими в поезії філософа.

Враховуючи вищесказане, здійснимо спробу проаналізувати риму у двох названих списках П'єсні 10-ої Г. Сковороди, – із другого тому зібрання М. Ковалинського, надруковано Л. Ушкаловим у виданні 2011 р. [25, с. 60–61] і автографа-чернетки з четвертого тому зібрання М. Ковалинського, поданої Л. Ушкаловим у примітках [25, с. 95]. Для уточнення тексту скористаємося фотокопією останньої, поданої у двотомному виданні 1973 р. [26, с. 68]. Це дозволить наблизитися до розуміння особливості вимови Г. Сковороди.

На жаль, варіант автографа-чернетки Пісні 10-ої, надрукований Л. Ушкаловим у примітках, має декілька принципових для нас розбіжностей із оригіналом, окрім (як зазначалося вище) знятих єрів, а також, додамо, не врахованих діакритичних знаків. Це – пропущена остання літера у слові *Всяка*<я> із другого рядка першої строфи, там же помилково вписаний прикінцевий "єрь" у другому дієслові *єст* четвертого рядка, хоча в оригіналі в обох випадках стоїть "єрь", у другій строфі *домы* хибно надруковано з великої літери, неправильно подано написання через дефіс *Федка-купець* із третьої строфи, тоді як в автографі – без дефіса, а в четвертій строфі переплутано *i* з *й*: у Г. Сковороди написано *Венерінь*.

Але найбільше розбіжностей з оригіналом знаходимо в останній строфі. Наводимо обидва варіанти:

Смерте страшна, Замашная коса,
Ты не щадишь <и црски(хъ)> ничїихъ волосо(в),
Ты не глядишь где Мужик а где царь,
Все ъси такъ, какъ весною пожарь.

Автограф-чернетка.

Порівняймо:

Смерте страшна! Замашная косо!
Ты не щадиш <и царских> ничїихъ волосов,
Ты не глядиш, гдѣ Мужик, а гдѣ цар,
Всѣ ъси так, как весною пожар.

*Варіант автографа-чернетки, надрукований
Л. Ушкаловим [25, с. 95].*

Передусім Л. Ушкаловим подано вокатив *косо*, тоді як в автографі-чернетці чітко читається *коса*. Це, на жаль, не єдина описка. В останньому рядку переплутано написання займенника *все*: *е* замінено на *ъ*. Так само у двічі повторюваному слові *где* в обох випадках помилково вставлено *ъ* замість *е*. Вставлено букву *а*, пропущену в другому рядку оригіналу у прикметнику *црски(хъ)*, дві останні літери якого винесено над рядком. Також у першому рядку наведеної строфи дослідником замість двох ком, після слів *Смерте страшна*, і *Замашная коса*, вставлено відповідно два знаки оклику. У третьому рядку вставлено дві коми там, де їх немає в оригіналі – перед *гдѣ* і *а гдѣ*. У Передньому слові Л. Ушкалов писав, що "у разі доконечної потреби змінюємо розділові знаки" [33, с. 7] і обґрунтовував: "Варіативність граматики й правопису обумовила й ті мінімальні редакторські зміни, до яких ми змушені були вдатися" [33, с. 7].

Проте, навіть враховуючи вищесказане, здавалося б логічним текст автографа-чернетки, надрукований у примітках, залишити без редакторського втручання. При цьому не можна не відзначити, що, попри названі втручання в авторських текст – навмисні чи випадкові, – укладач скрізь передав точно так, як

.....

подано в автографі літеру "омега" ω , яку в автографі-чернетці Г. Сковородою вжито тричі як прикінцеву у слові *толкω* у приспіві, й у слові *непрестанноω*, а також лігатуру "от" у четвертій строфі. І це при тому, що після графічної реформи вони були вилучені й у гражданському шрифті не передбачалися [1, с. 5; див. також: 23].

Звернемося до аналізу рим у поезії Г. Сковороди. Рима традиційно визначається як "співзвучність закінчень слів у віршових рядках, яка охоплює останній наголошений голосний" [14, с. 355], або як "повтор окремих звуків або звукових комплексів, які пов'язують закінчення двох або більш рядків" [27, с. 324].

А. Квятковський тлумачить риму як "композиційно-звуковий повтор переважно в кінці двох чи кількох віршів, частіше – починаючи з останнього наголошеного складу у римованих словах" [13, с. 248]. Рима (за часів Г. Сковороди – "красоґласіє") "відіграє виняткову еффонічну й організуючу роль у вірші" [13, с. 248].

З цього погляду привертає увагу цілий ряд сквородинських рим у П'єсні 10-ій: *царь* – *пожарь*, *амурь* – *дурь*, *маньярь* – *повьярь*, *любовь* – *каковь*, *косо* – *волосовь*.

Рими тут, на перший погляд, є як точні, так і приблизні. Справді буває, коли "іноді один чи декілька звуків одного римованого слова не зустрічає відповідності в іншому" [27, с. 324]. Проте за умови прочитання, як наполягав О. Синявський, "з українськими звуковими прикметами" [15, с. 188], кінцева рима – точна, якщо ж з російськими – приблизна. Наприклад, кінцева іменникова закрита чоловіча рима *царь* – *пожарь*:

Ты не глядишь, где Мужикъ, а где царь,

Все ъси такъ, какъ весною пожарь.

За умови прочитання "з українськими звуковими прикметами" [15, с. 188] до слова *цар* [29, с. 180] точною римою буде *пожар*, що й бачимо в автографі-чернетці. Якщо ж із російською: *царь*, то точна рима виходить *пожарь* – недоречний омограф-дієслово наказового способу (*пожарь* і *пожарь*

відрізняються одне від одного за звучанням завдяки опозиції за твердістю-м'якістю [p] – [p'], а також за значенням (дистинктивна функція фонем)).

Твердий кінцевий приголосний [p] зафіксовано в чернетці-автографі ще в іменнику *дурь*, а також у дієслові *повърь*. На відміну від палаталізованих відповідних російських, як зазначає М. Жовтобрюх, "ствердіння [p] у різних позиціях староукраїнські пам'ятки засвідчують з найдавніших часів" [9, с. 102]. Дослідник наводить приклади з давніх текстів: *Чоботарь* із "Опису замків" 1552 р., *писара* (звідти ж), *звѣра* з "Українського Луцидарію" XVII ст., *теперь* із "Актової книги Житомирського міського уряду" 1583 р. тощо.

Аналогічну ситуацію знаходимо в іншій іменниковій римі *Амурь – дурь*:

Сихъ безпокоить Венеринъ Амурь,
Всякому Голову мучить свой дурь.

До імені пустотливого крилатого сина богині краси і кохання – *Амур* (не *Амурь*!) точною римою тут виступає український іменник чоловічого роду *дур*. Він вживався саме у такій формі ще сучасником Г. Сковороди – зачинателем нової української літературної мови І. Котляревським (дещо згодом) – і в "Енеїді", і в "Наталці Полтавці", як це ілюструють укладачі академічного одинадцятитомного тлумачного словника української мови: "Дур – 1. Безглузді примхи, капризи. <...> [Виборний:] *Викинь лиш дур з голови*; <...> 3. Затьмарення свідомості, запаморочення. *До дуру всі тоді пили*" [28, с. 437] (Цитати з "Наталки Полтавки" й "Енеїди" відповідно).

У російській мові іменника чоловічого роду із тотожним значенням немає. В. Далем зафіксовано омонім до нього – *дур* – "твердый, веселый музыкальный лад, строй мажор" [7, с. 503]. Аналогічне тлумачення знаходимо й у Словнику Брокгауза і Ефрона – "музыкальный термин, обозначающий мажорное наклонение лада, в котором третья ступень диатонической гаммы отстоит от первой на большую терцию. Д. приставляется к названию лада, например *c-dur (do-majeur)*" [35, с. 249]. Жіночого ж роду слово *дурь* із близьким значенням "глупость,

сумасбродство" знаходимо в тлумачному словнику російської мови Д. Ушакова [31, с. 814].

Тут можна додати, що рима *Амурь – дурь* виконує ще і смислове навантаження, підкреслює семантичну спорідненість висміюваних Г. Сковородою недоліків, пристрастей і легковажних пустошів, яких "мудра людина мала б усіляко цуратися" [32, с. 15], тобто рима тут наголошує на основній думці поетичного твору.

Впадає в око аналогічна точна кінцева закрита чоловіча рима з депалаталізованим [р] *мантьрь – повтьрь*, якщо читати вірш "з українськими звуковими прикметами" [15, с. 188]:

Ты <перестроюєшь в> дома строишь на новій Мантьрь,
Онъ все в процентахъ, пожалуй, повтьрь.

Приблизною риму робила би вимова *повтьрь* по-російськи, адже там це дієслово в наказовому способі має м'який кінцевий приголосний, але якраз пом'якшення не бачимо в автографі-чернетці Г. Сковороди – ні переданого за допомогою написання *ь*, ні позначкою *ʹ*. Натомість, там чітко читається *ь*.

Також українська вимова депалаталізованого [в] у слові *любовь* робить риму точною: *любовь – каковь*:

Всякому сердцу своя есть любовь,
Всякому горлу свой вкусъ есть каковь.

Уже староукраїнськими пам'ятками XIV ст. була засвідчена твердість губних перед колишнім [ь]. А для нашої літературної мови пізніших часів "це явище стає звичайним <...> у формі іменників називного відмінка однини: *кровь, червь*" [10, с. 219]. Якщо ж "звукові прикмети" будуть російські, рима стає приблизною через те, що різняться твердий і пом'якшений кінцевий [в], а повторюється лише наголошений [о] в останньому складі.

Привертає також увагу іменникова рима *косо – волосовь* в останній строфі Пісні 10-ої – найбільш важливій: Л. Ушкалов стверджує, що філософ має тут на увазі одну "з версій так званого "ванітативного" мотиву (від лат.: "vanitas vanitatum omnia vanitas")" [25, с. 97]. Він тлумачиться як "Рівність усіх

станів перед смертю" (Екл. 1 : 2). У чернетці-автографі Г. Сковородою її відтворено так:

Смерте страшна, Замашная коса,

Ты не щадишь <и црскихъ> ничіихъ волосовъ.

Щодо рими *косо – волосовъ*, то там, як бачимо, в автографі-чернетці слово *коса* подано в називному відмінку, тому і вжито флексію *-а*, а не так, як у кличному *-о*. Тоді *замашная коса* – це не другий вокатив, а характеристика об'єкта першого звертання, смерті. Проте в цьому випадку рима стає приблизною. Тут саме рима може допомогти реконструювати вимову Г. Сковороди, попри його ж написання.

У російській мові форма кличного відмінка була витіснена формами називного, а залишки вокативу збереглися під впливом церковнослов'янської і найближаються до вигуків "Боже!", "Господи!" [2, с. 211–212]. Натомість, якщо прочитати цей фрагмент "з українськими звуковими прикметами" [15, с. 188]: *косо – волосовъ*, рима стає точною. Тобто, тоді тут представлено два вокативи: *смерте* і *косо* (щоправда не можна виключити також можливість впливу церковнослов'янської мови, якій притаманна форма вокативу, як і українській). Такий прийом не вперше трапляється у Г. Сковороди. Згадаємо, наприклад, у Пісні 18-ій "Ой ты, птичко жолтобоко" [25, с. 68–69] подвійне звертання: *птичко* і *жолтобоко*. Щодо другого компонента треба зазначити: в українській мові, як і в церковнослов'янській, прикметники не мають форми кличного відмінка. Тоді, напевно, перед нами субстантивований прикметник-комполит *жолтобоко*. Втім, його вживання в цьому контексті може бути потрактовано як прикладку – прийом, досить поширений у фольклорі, наприклад: *дівчино-рибчино, козаченьку-соболоу*, де другий компонент розглядається як форма епітета [30, с. 206]. Про зв'язок з народно-поетичною творчістю філософа писав В. Русанівський, наголошуючи, що саме "українські слова й вирази Г. Сковорода бере не стільки з старої літературної мови, скільки з розмовної і фольклорної" [24, с. 130].

Крім названих українських прикмет, представлені, безумовно, в Пїсні 10-ій і церковнослов'янські, поширені у

книжній мові XVIII ст.: так, не раз привертало увагу дослідників неповноголосся у слові *нравъ*, а, наприклад, форма *в ково* "передає особливості російської вимови" [24, с. 131] та ін.

Отже, виходячи з наших спостережень над текстом автографа-чернетки П'єсні 10-ої із циклу "Сад божественных п'єсней" Г. Сковороди, можна зробити висновок, що при прочитанні поезії саме з українськими мовними фонетичними ознаками рима у більшості випадків стає точною, тоді як за умови "російського" прочитання – справляє враження неточної, приблизної. Це – свідчення важливої ролі українського компонента в мові поета-філософа. Застосований підхід може бути поширено на аналіз мови інших поетичних творів Г. Сковороди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азбука гражданская с нравочениями. [Москва, январь 1710]. 19 с. (Рукописи Синода. Коллекции). URL: <https://www.prlib.ru/item/315769>
2. Борковский В. И., Кузнецов П. С. Историческая грамматика русского языка. Изд. 3-е, стереотипное. Москва: КомКнига, 2006. 512 с.
3. Гнатюк Л. П. Мовна свідомість і мовна практика Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Автореферат ... доктора філологічних наук. Спеціальність 10.02.01 українська мова. Київ, 2011. 35 с.
4. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. 446 с.
5. Гнатюк Л. Мова другої половини XVIII ст. // Історія української літератури. Т. 2. *Давня література (друга половина XVI–XVIII ст.)*. Київ: Наукова думка, 2014. С. 637–642.
6. Гнатюк Л. Староукраїнська орфографічна традиція і проблема озвучення текстів Г. Сковороди // *У силовому полі мови: пам'яті І. П. Ченігу*. Київ: КММ, 2011. С. 63–70.
7. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т. 1. А–З. Набрано и напечатано со второго издания 1880–1882 гг. Москва: Гос. изд-во иностр. и национальн. словарей, 1956. 700 с.

8. Жовтобрюх М. А. Відбиття процесу становлення фонологічної системи української літературної мови у творах Г. Сковороди // *Мовознавство*, 1972. № 4. С. 59–70.

9. Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична граматики української мови. Київ : Вища школа, 1980. 318 с.

10. Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Складенко В. Г. Історія української мови: Фонетика. Київ : Наук. думка, 1979. 367 с.

11. Іванько І. В. Від редакційної колегії // Г. Сковорода. Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. С. 5–9.

12. Іванько І. В. Примітки // Г. Сковорода. Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. С. 465–527.

13. Квятковский А. Поэтический словарь / Науч. ред. И. Роднянская Москва : Советская энциклопедия, 1966. 376 с.

14. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Радянська школа, 1971. 486 с.

15. Лесів М. Мова Григорія Сковороди // *Науковий збірник Українського Вільного Університету*. Мюнхен, 1996. Т. 18. С. 185–196.

16. Мурьянов М. Ф. Поэтика старославянизмов // *Сравнительное изучение литератур: Сб. ст. к 80-летию М. П. Алексеева*. Ленинград : Наука; Ленингр. отд., 1976. С. 12–17.

17. Николаев С. Л. К реконструкции древнерусских стихотворных текстов // *Славянское языкознание. XVI Международный съезд славистов*. Белград, 20–27 августа 2018 г. Доклады российской делегации. Москва : ИСл РАН, 2018. С. 351–382.

18. Передрієнко В. А. Українська народна мова XVIII ст. у творах Г. С. Сковороди // *Тези доповідей Республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г. С. Сковороди (1922–1794)* / [редкол.: З. С. Голубєва (відп. ред.) та ін.]. Харків, 1972. С. 91–94.

19. Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. Київ : Наукова думка, 1979. 143 с.

20. Перетц В. Н. Краткий очерк методологии истории русской литературы. Пособие и справочник для преподавателей, студентов и для самообразования. Петроград : Academia, 1922. 164 с.

21. Півторак Г. [Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. К. : ВПЦ "Київський університет, 2010. – 446 с.] // *Мовознавство*, 2011, № 3. С. 78–84.

22. Плющ П. П. Історія української лтературної мови. Київ : Вища школа, 1971. 424 с.
23. Різник М. Г. Письмо і шриффт. / За ред. В. І. Касіяна. Київ : Вища школа, 1978, 150 с.
24. Русанівський В. М. Історія української лтературної мови. Київ : АртЕк, 2001. 392 с.
25. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / За ред. проф. Л. Ушкалова Едмонтон – Торонто : Видавництво Канадського Інституту Українських Студій; Харків : Майдан, 2011. 1400 с.
26. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.
27. Словарь литературоведческих терминов. Редакторы-составители Л. И. Тимофеев и С. В. Тураев. Москва : Просвещение, 1974. 512 с.
28. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; За ред. І. К. Білодіда. Т. 2: Г–Ж. Київ : Наукова думка, 1970. 550 с.
29. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; За ред. І. К. Білодіда. Т. 11: Х–Ь. Київ : Наукова думка, 1980. 699 с.
30. Тимошенко П. Д. Епітет // Шевченківський словник. У двох томах. Київ, 1976. Т. 1. 416 с.
31. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 1: А–К. Москва : Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935. 844 с.
32. Ушкалов Л. Григорій Сковорода // Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / За ред. проф. Л. Ушкалова. Едмонтон – Торонто : Видавництво Канадського Інституту Українських Студій; Харків : Майдан, 2011. С. 9–48.
33. Ушкалов Л. Передне слово // Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / За ред. проф. Л. Ушкалова. Едмонтон – Торонто : Видавництво Канадського Інституту Українських Студій; Харків : Майдан, 2011. С. 3–8.
34. Шевченко Л. І. Опозиція символіки у Г. Сковороди як аргумент до культурно-мовної диглосії пізнього бароко // *Лінгвістичні дослідження* : [зб. наук. пр.]. 2003. Вип. 10. С. 35–41.
35. Энциклопедический словарь. Брокгауз и Ефрон: В 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами. Под ред. проф. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева и заслуж. проф.

Ф. Ф. Петрушевскаго. Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. Т. XI (21) Домиции – Евреинова. С.-Петербургъ, 1893. 476 с.

REFERENCES

1. *The civilian ABC with morals* [Azbuka hrazhdanskaia s nravouchenyamiy]. [Moskva, yanvar 1710]. 19 s. (Rukopysy Synoda. Kollektssy). URL: <https://www.prlib.ru/item/315769>

2. Borkovskiy V. Y., Kuznetsov P. S. *Historical grammar of the Russian language* [Istorycheskaia hrammatyka russkoho yazyka]. Ed. 3rd, stereotypical. Moskva : KomKnyha, 2006. 512 s.

3. Hnatiuk L. P. *Language consciousness and linguistic practice of Gregory Skovoroda in the context of the Old Ukrainian book tradition* [Movna svidomist i movna praktyka Hryhoriia Skovorody v konteksti staroukrainskoi knyzhnoi tradytsii]. Abstract ... Doctor of Philology. Specialty 10.02.01 Ukrainian language. Kyiv, 2011. 35 s.

4. Hnatiuk L. P. *The Linguistic Phenomenon of Gregory Skovoroda in the Context of the Old Ukrainian Book Tradition* [Movnyi fenomen Hryhoriia Skovorody v konteksti staroukrainskoi knyzhnoi tradytsii]: Monograph. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskiy universytet", 2010. 446 s.

5. Hnatiuk L. *The language of the second half of the XVIII century* [Mova druhoi polovyny XVIII st.]. // History of Ukrainian Literature. Vol. 2. Ancient literature (the second half of the XVI–XVIII centuries). Kyiv : Naukova dumka, 2014. S. 637–642.

6. Hnatiuk L. *The Old-Ukrainian Orthographic Tradition and the Problem of Speaking of G. Skovoroda* [Staroukrainska orfohrafichna tradytsiia i problema ozvuchennia tekstiv H. Skovorody] // In the Power Field of the Language: I. P. Chepigi's Memory. Kyiv : KMM, 2011. S. 63–70.

7. Dal V. Y. *Explanatory dictionary of the living Great Russian language* [Tolkovyi slovar zhyvoho velykorusskoho yazyka]: in 4 volumes of Vol. 1. A-Z. Typed and printed from the second edition of 1880-1882. Moskva : Hos. yzd-vo ynostr. y natsyonaln. slovarei, 1956. 700 s.

8. Zhovtobriukh M. A. *Reflection of the process of formation of the phonological system of the Ukrainian literary language in the works of G. Skovoroda* [Vidbyttia protsesu stanovlennia fonolohichnoi systemy ukrainskoi literaturnoi movy u tvorakh H. Skovorody] // Movoznavstvo, 1972. № 4. S. 59–70.

9. Zhovtobriukh M. A., Volokh O. T., Samiilenko S. P., Slynko I. I. *Historical grammar of the Ukrainian language* [Istorychna hrammatyka ukrainskoi movy]. Kyiv : Vyshcha shkola, 1980. 318 s.

10. Zhovtobriukh M. A., Rusanivskiy V.M., Skliarenko V.H. *History of the Ukrainian language: Phonetics* [Istoriia ukrainskoi movy: Fonetyka]. 1979. 367 s.

11. Ivano I. V. From editorial board [Vid redaktsiinoi kolehii] // H. Skovoroda. *Povne zibrannia tvoriv: U 2-kh t.* Kyiv : Naukova dumka, 1973. T. 1. S. 5–9.

12. Ivano I. V. *Notes* [Prymitky] // H. Skovoroda. From the editorial board: *U 2-kh t.* Kyiv : Naukova dumka, 1973. T. 1. S. 465–527.

13. Kviatkovskiy A. *Poetic Dictionary* [Poetycheskyi slovar] / Nauch. red. Y. Rodnianskaia Moskva : Sovetskaia entsyklopedyia, 1966. 376 s.

14. Lesyn V. M., Pulynets O. S. *Dictionary of literary terms* [Slovyk literaturoznavchykh terminiv]. 3-tie vyd., pererob. i dop. Kyiv : Radianska shkola, 1971. 486 s.

15. Lesiv M. *Language of Gregory Skovoroda* [Mova Hryhoriia Skovorody] // Naukovyi zbirnyk Ukrainського Vilnoho Universytetu. Miunkhen, 1996. T. 18. S. 185–196.

16. Murianov M. F. *Poetry of the Old Slavic words* [Poetyka staroslavianyzyzmov] // *Sravnitel'noe yzuchenye lyteratur: Sb. st. k 80-letiyu M. P. Alekseeva.* Lenynhrad : Nauka; Lenynhr. otd., 1976. S. 12–17.

17. Nykolaev S. L. *On the reconstruction of ancient Russian poetry texts* [K rekonstruktsyy drevnerusskykh stykhotvornykh tekstov] // *Slavianskoe yazykoznaneye. XVI Mezhdunarodnyi s'ezd slavystov.* Belhrad, 20–27 avhusta 2018 h. *Doklady rossiyskoi delehatsyy.* Moskva : YSI RAN, 2018. S. 351–382.

18. Peredriienko V. A. *Ukrainian folk language of the XVIII century. in the works of G. S. Skovoroda* [Ukrainska narodna mova XVIII st. u tvorakh H. S. Skovorody] // *Tezy dopovidei Respublikanskoï naukovoï konferentsii, prysviachenoï 250-richchiu z dnia narodzhennia H.S. Skovorody (1922–1794) / [redkol.: Z. S. Holubieva (vidp. red.) ta in.].* Kharkiv, 1972. S. 91–94.

19. Peredriienko V. A. *Formation of the Ukrainian literary language of the eighteenth century. on a national basis* [Formuvannia ukrainskoi literaturnoi movy XVIII st. na narodnii osnovi]. Kyiv : Naukova dumka, 1979. 143 s.

20. Peretts V. N. *A brief outline of the methodology of the history of Russian literature. Manual and reference book for teachers, students and self-education* [Kratkyi ocherk metodolohyy ystorry russkoi lyteratury. Posobyе y spravochnyk dlia prepodavatelei, studentov y dlia samoobrazovanyia]. Petrohrad : Academia, 1922. 164 s.

21. Pivtorak H. [Hnatiuk L.P. *The linguistic phenomenon of Gregory Skovoroda in the context of the old Ukrainian book tradition*. K. : VPTs "Kyivskiy universytet, 2010. – 446 s.] [Movnyi fenomen Hryhorii Skovorody v konteksti staroukrainskoi knyzhnoi tradytsii] // *Movoznavstvo*, 2011, № 3. S. 78–84.

22. Pliushch P. P. *History of the Ukrainian literary language* [Istoriia ukrainskoi l'vteraturnoi movy]. Kyiv : Vyshcha shkola, 1971. 424 s.

23. Riznyk M. H. *Letter and font* [Pysmo i shryft]. / Za red. V. I. Kasiiana. Kyiv : Vyshcha shkola, 1978, 150 s.

24. Rusanivskiy V. M. *History of the Ukrainian literary language* [Istoriia ukrainskoi l'vteraturnoi movy]. Kyiv : ArtEk, 2001. 392 s.

25. Skovoroda H. *Full Academic Collection of Works* [Povna akademichna zbirka tvoriv] / Za red. prof. L. Ushkalova Edmonton – Toronto : Vydavnytstvo Kanadskoho Instytutu Ukrainskykh Studii; Kharkiv : Maidan, 2011. 1400 s.

26. Skovoroda H. *Complete collection of works* [Povne zibrannia tvoriv]: In 2 Vol. Kyiv : Naukova dumka, 1973. T. 1. 532 s.

27. *Dictionary of literary terms* [Slovar lyteraturovedcheskykh termynov]. Redaktory-sostavytely L. Y. Tymofeev y S. V. Turaev. Moskva : Prosveshchenye, 1974. 512 s.

28. *Dictionary of the Ukrainian language* [Slovnnyk ukrainskoi movy]: In 11 volumes / AN URSSR. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; Za red. I. K. Bilodida. T. 2: H–Zh. Kyiv : Naukova dumka, 1970. 550 s.

29. *Dictionary of the Ukrainian language* [Slovnnyk ukrainskoi movy]: In 11 volumes/ AN URSSR. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; Za red. I. K. Bilodida. T. 11: Kh–b. Kyiv : Naukova dumka, 1980. 699 s.

30. Tymoshenko P. D. *Epithet* [Epitet] // *Shevchenkivskiy slovnyk*. U dvokh tomakh. Kyiv, 1976. T. 1. 416 s.

31. *Explanatory dictionary of the Russian language* [Tolkovyiy slovar russkoho yazyka]: In 4 volumes. / Pod red. D. N. Ushakova. T. 1: A–K. Moskva : Hos. yn-t "Sov. entsykl."; OHYZ; Hos. yzd-vo ynostr. y nats. slov., 1935–1940. 844 s.

32. Ushkalov L. *Grigory Skovoroda* [Hryhorii Skovoroda] // Skovoroda H. *Povna akademichna zbirka tvoriv* / Za red. prof. L. Ushkalova. Edmonton – Toronto : Vydavnytstvo Kanadskoho Instytutu Ukrainskykh Studii; Kharkiv : Maidan, 2011. S. 9–48.

33. Ushkalov L. *The Foreword* [Perednie slovo] // Skovoroda H. *Povna akademichna zbirka tvoriv* / Za red. prof. L. Ushkalova. Edmonton – Toronto : Vydavnytstvo Kanadskoho Instytutu Ukrainskykh Studii; Kharkiv : Maidan, 2011. S. 3–8.

34. Shevchenko L. I. *Opposition of Symbolism in G. Skovoroda as an Argument to the Cultural-Linguistic Diglocy of the Late Baroque* [Оpozytsiia symvoliky u H. Skovorody yak arhument do kulturno-movnoi dyhlosii piznoho baroko] // *Linhvistychni doslidzhennia* : [zb. nauk. pr.]. 2003. Vyp. 10. S. 35–41.

35. *Encyclopedic Dictionary* [Entsyklopedycheskyi slovar]. Brokhaus and Efron: 86 volumes with illustrations and additional materials. Pod red. prof. Y.E. Andreevskaho, K. K. Arseneva y zasluzh. prof. F.F. Petrushevskaho. Yzdately: F. A. Brokhauz, Y. A. Efron. T. XI (21) Domytssy – Evreynova. S.-Peterburhъ, 1893. 476 s.

Дата надходження до редакції – 18.10.2018 р.

Дата затвердження редакцією – 20.11.2018 р.

УДК 811.161.2

DOI: <https://doi.org/10.17721/APULTP.2018.37.39-53>

Сизонов Д.Ю.

ОЦІННІСТЬ ЯК КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Анотація. У статті аналізується категорія оцінності як домінантної характеристики сучасної фразеології. Розглядається широкий спектр наукових поглядів на оцінку в межах неонапрямків лінгвістики – медіа- та юрислінгвістики, сугестивної та політичної лінгвістики, психолінгвістики та ін. Аналіз іманентності оцінки в сучасній лінгвістиці набув особливої актуальності в теорії функціоналізму: оцінність фразеологізма – не факультативна ознака, а така, що лежить в основі його семантики. Оцінка, відповідно, розглядається з урахуванням початкового емоційно-експресивного забарвлення фразеологізма. Доведено, що ціннісні параметри фразеології закладені в її комунікативній сутності, адже фразеологізм а ргіорі несе в собі якусь оцінку. Якщо розглядати оцінність як опозиційний комплекс ціннісних орієнтирів (добро / зло, красивий / некрасивий, цікавий / нецікавий, багато / мало та ін.), то фразеологізм визначається як вербалізована форма таких опозицій у